

УДК 81.367+81.44(811.111+811.161.2)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.1/39>

Круть О. В.

Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

РОЛЬ БАЗИСІВ В ОНОМАСІОЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ НАЙМЕНУВАННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ АГРЕСІЇ

У статті розглянуто роль базисів у формуванні ономасіологічної структури найменування на позначення агресії. Базис як складовий компонент тернарної моделі вважається індикатором ономасіологічної категорії та морфемним показником похідного/ складного слова на позначення агресії. Зосереджено увагу на вивченні базисів з огляду на їхню структурно-семантичну організацію. Автор досліджує базиси класів живої та неживої матерії, дії та стану. Структурно зона базисів репрезентується суфіксами-формантами похідного слова та другою частиною композита на позначення агресії. Суб'єктні базиси способу та часового виміру дії, негативної ознаки беруть участь в структуруванні похідних одиниць на позначення агресії. Характерним для утворення зони базисів дії в англійській мові є суфіксальний формант на позначення найменування об'єктної спрямованості. Встановлено, що в англійській мові зона базисів слів на позначення агресії утворюється завдяки суфіксам-формантам похідного та другій частині складного слова, що належать класам живої матерії (частини тіла, звірі) та неживої матерії (артефакти, продукти харчування, зброя, вогонь), на відміну від української мови де в основі побудови зони базисів лежать формантні показники.

У результаті засвідчено системний характер функціонування найменувань на позначення агресії, основним джерелом утворення яких є жаргонізми.

Виокремлено, що в ономасіологічній структурі складного слова зона базисів (друга частина слова) є засобом новоутворення одиниць на позначення агресії в англійській мові. Наявність суб'єктних базисів живої і неживої матерії на позначення людей, частин тіла, тварин, найменувань предметів одягу, продуктів харчування вважається національно-культурною специфікою англійського словотвору.

Перспективи подальшої роботи вбачаються у вивченні ролі базису на когнітивному етапі аналізу, в утворенні концептуальних мереж ономасіологічної структури найменування на позначення агресії.

Ключові слова: ономасіологічна структура, тернарна модель, ономасіологічний базис, ономасіологічна ознака, клас живої/неживої матерії, дія, стан, суфікс-формант, похідне слово, композит, жаргонізми.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики визначається поширення інтересу науковців до вивчення когнітивних, комунікативних процесів у мові та мовленні [1; 4; 9; 10; 15], що базуються на засадах теорії номінації та результатах дослідження ономасіологічної структури слова, проблемах дериватології тощо [5; 6; 7]. Останнім часом лінгвістична наука збагатилася здобутками методики аналізу словотвірної структури та семантики слова, дериваційних систем германських та слов'янських мов [8; 9; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги вчених кінця ХХ – початку ХХІ століття опинились ономасіологічні дослідження. Термін «ономасіологічна структура», введений до наукового обігу М. Докулілом [14], розглядався

як поєднання базису лексичної одиниці мови та її ознаки. За М. Докулілом, ономасіологічний базис к складовий компонент у тернарній моделі одиниць на позначення агресії є морфемним показником та індикатором ономасіологічної категорії [14].

Базис денотує певний клас понять, тобто родове поняття похідної мовної одиниці, категорію людського досвіду, відіграючи провідну роль в її первинній категоризації [5; 6]. Подальша конкретизація одиниці здійснюється через ономасіологічну ознаку, виділяючи її всередині класу подібних зі звуженням початкового значення.

У подальшому зазначений термін «ономасіологічна структура» зазнав певної модифікації через доповнення базису та ознаки ще одним компонен-

том – предикатом [6], що є смисловою зв'язкою між ономасіологічною ознакою і ономасіологічним базисом, розкриваючи тип відношень між ними. Приховані предикати у процесі номінації «втягуються» базисом й ознакою [4, с. 20].

Ономасіогічний підхід до процесу номінації сприяє описанню останнього як мовленево-мисленевого акту [5] та розгляду слова як «результату пізнавальної діяльності людини, що встановлює зв'язок між різними сутностями в оточуючому середовищі та визначає цей зв'язок в найменуванні, що створено їм».

Ономасіологічний аспект дослідження лексики став об'єктом уваги вчених, в результаті в ономасіологічній структурі слова було виокремлено класифікаційні принципи [8; 13; 7]. Отже, тернарна модель похідного та складного слова, компонентами якої є базис, ознака та предикат, лежить в основі його ономасіологічної структури.

Функціональний підхід до трактування номінативних структур мовних знаків сприяє виявленню синтаксичного підґрунтя дериваційних процесів. Водночас, семантико-структурна семасіологія, що «зближується зі словотвором і семасіологією» є не менш впливовою у лінгвістичних студіях [12, с. 514].

Ономасіологічна структура одиниць на позначення агресії, основними компонентами якої є ономасіологічний базис, предикат та ономасіологічна ознака, вважається граматичною, номінативною, когнітивною та комунікативною єдністю. У семантичному змісті цієї структури відображаються різні види агресивної діяльності людини.

Одиниці на позначення агресії характеризуються певною номінативною структурою, яка базується на даних словотвірному аналізу. Базис як складовий компонент у тернарній моделі одиниць на позначення агресії є морфемним показником та індикатором ономасіологічної категорії [14]. Зона базисів одиниць на позначення агресії визначається у взаємодії їхньої структури та семантики.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є встановлення ролі базису в ономасіологічній структурі слів на позначення агресії. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань: 1) виокремити зону базисів згідно з їхньою семантикою; 2) визначити структурну організацію цієї зони.

Виклад основного матеріалу. Предикат передає значення дії, суб'єктів та об'єктів дії, які входять до моделі дії [11] (Селіванова, 2000), у зону базисів, тому вважаємо за необхідне систематизувати базиси за їхньою семантичною характерис-

тикою у класах живої й неживої матерії, класі дії та стану [2, с. 15–16]. Класи базисів з боку їхньої структурної організації співвідносяться з суфіксальним формантом похідного або з другою частиною композита на позначення агресії [3, с. 20]. Суфікси-форманти похідних та друга частина складних одиниць, що представлено класами живої / неживої матерії, дії та стану, беруть участь в утворенні одиниць на позначення агресії. Згідно з цим, модель для зіставного аналізу зони базисів встановлюється на основі систематизації семантичних та структурних особливостей цієї зони, що отримано на словотвірному етапі дослідження.

Розглянемо це на матеріалі похідних та складних іменників на позначення агресії. Організація структурно-семантичної типології зони базисів одиниць передбачає наявність таких факторів: 1) належність зони базисів іменникового утворення ономасіологічної категорії предметності; 2) відповідність суфіксальних формантів похідного або другій частини складного іменника класам базисів живої й неживої матерії, дії та стану; 3) взаємодія структурних та семантичних особливостей зони базисів іменникового утворення. Розглянемо класифікацію зони базисів похідного / складного іменника на позначення агресії.

Суфіксальні форманти виокремлюються у класах живої матерії, дії та стану. До класу базисів живої матерії належать такі типи:

- 1) суб'єктні базиси об'єктної спрямованості дії: англ. *head-er* 'кат, головоріз' (жарг.), укр. *бачк-ист* 'злочин, що здійснює крадіжки годинників' (жарг.);
- 2) суб'єктні базиси способу дії: англ. – не зареєстровано, укр. *змі(й)-єня* 'худорлявий, спритний злодій-підліток, проникаючий у приміщення через квартиру' (жарг.);
- 3) суб'єктні базиси локативної спрямованості: англ. *street-er* 'хуліган, людина без занять' (жарг.), укр. *бан-щик* 'вокзальний злодій' (жарг.);
- 4) суб'єктні базиси часового виміру дії: англ. – не зареєстровано, укр. *ден-ник* 'злочин, що здійснює крадіжки вдень' (жарг.);
- 5) суб'єктні базиси дії: англ. *kill-er*, укр. *вбив-ця*;
- 6) суб'єктні базиси якісної ознаки: англ. – не зареєстровано, укр. *чорнуш-ник* 'шахрай' (жарг.);
- 7) об'єктні базиси дії: англ. *deceiv-ed*, укр. *поби-тий*.

Клас дії та стану похідних іменників на позначення агресії утворюється за такими типами базисів:

1) базииси найменування дії:

англ. *assassinat-ion* 'вбивство', укр. *грабування*;

2) базииси найменування результату дії:

англ. *destruct-ion* 'руйнування', укр. *розтпоц-ення*;

3) базииси найменування емоційного стану:

англ. *brutal-ity*, укр. *брутальн-ість*;

4) базииси найменування об'єктної спрямованості дії:

англ. *pocket-picking* 'кишенькова крадіжка' (*жарг.*), укр. *китобій* 'бандит' (*жарг.*).

Суфіксальні форманти із значенням діяча співвідносяться з базаисами класів живої матерії (люди), дії та стану у мовах, що досліджуються. Зона базисів живої матерії (люди) утворюється за допомогою суб'єктних базисів об'єктної та локативної спрямованості дії, суб'єктних базисів дії та об'єктних базисів дії.

Суб'єктні базииси дії, об'єктної / локативної спрямованості дії, що реалізуються суфіксальними формантами (англ. – *er*, укр. – *ист* / – *цик* / – *ник*), беруть участь у формуванні іменників на позначення агресії за моделлю *іменникова твірна основа+суфікс із значенням діяча*: англ. *header* 'кат, головоріз' (*жарг.*), *streeter* 'худіган' (*жарг.*), *sworder* 'кат, головоріз' (*жарг.*); укр. *бачкист* 'зłodий', *баницик* 'вокзальний зłodий', *алмазник* 'зłodий-склоріз' (*жарг.*).

Суб'єктні базииси дії (англ. – *er*; укр. – *ця*) лежать в основі похідного іменника *дієслівна твірна основа+суфікс із значенням дії*' (пор. англ. *killer*; укр. *вбивця*). Об'єктні базииси дії (англ. – *ed*; укр. – *тий*) моделюють похідні *дієслівна твірна основа + суфікс*': англ. *deceived*; укр. *побитий*.

В англійській та українській мовах базииси дії та стану репрезентуються суфіксальними формантами слів на позначення найменувань дії та їхнього результату, найменувань негативної ознаки тощо. Суфіксальні форманти на позначення найменувань дії та її результату (англ. – *tion* / – *ing*; укр. – *іж* / – *ення*) беруть участь у моделюванні іменникового похідного *дієслівна твірна основа + суфікс із значенням найменувань дії*'. Пор. англ. *assassinat-ion* 'вбивство', *destruct-ion* 'руйнування'; укр. *граб-іж*, *розтпоц-ення*.

В ономасіологічній структурі іменникового похідного, утвореного шляхом скорочення (усічення) дієслівної твірної основи або від фразових дієслів (англ. *kick-up* 'скандал'; укр. *примус* 'приневолення'), базииси не мають формального показника через те, що знаходяться поза межами слова.

Суфіксальні форманти із значенням найменування стану (пор. англ. – *ity*; укр. – *ість*) лежать в основі формування похідних іменників за моделлю *прикметникова твірна основа + суфікс із значенням стану*': англ. *brutality*; укр. *брутальність*. На відміну від англійської, в українській мові базииси такого типу беруть участь у структуруванні складнопохідних іменників, що утворюється за моделлю *(прикметникова твірна основа+іменникова твірна основа)+суфікс із значенням найменуванням дії*'. Суфіксальні форманти таких утворень (укр. – *ство*) належать базисам класу стану на позначення найменування емоційного стану: пор. укр. (*зло-пам'ят*)-*ство*(о).

Заслуговують на увагу й суб'єктні базииси локативної спрямованості дії та часового виміру, суб'єктні базииси ознаки, що типові для української мови. Суб'єктні базииси локативної спрямованості дії та часового виміру дії (укр. – *еня*, – *ник*) лежать в основі моделювання похідних іменників на позначення агресії *іменникова твірна основа+суфікс із значенням діяча*': укр. *змієня* 'худорлявий спритний зłodий-підліток, проникаючий у приміщення через квартиру', *денник* 'зłodий, що діє вдень'. Суб'єктні базииси негативної ознаки, укр. – *ник* беруть участь у структуруванні іменникового похідного у слов'янських мовах, утворених за моделлю *прикметникова твірна основа+суфікс із значенням діяча*'. Пор. укр. *чорнуш-ник* 'щахрай' (*жарг.*), *тих-ушник* 'зłodий, що здійснює крадіжки без зламу, за допомогою відмичок' (*жарг.*).

В англійській мові ця недостатність компенсується суфіксальним формантом базису на позначення найменування об'єктної спрямованості дії, англ. – *ing*, що є засобом структурування складних іменників, які утворюються за моделлю *іменникова твірна основа +(дієслівна твірна основа+(суфікс із значенням найменування дії))*': англ. *pocket-picking* 'кишенькова крадіжка' (*жарг.*). В українській мові такі іменники утворюються шляхом скорочення другої твірної основи (пор. укр. *китобій* 'бандит' (*жарг.*), *волкодав* 'нахабна, небезпечна людина') (*жарг.*).

З наведених прикладів стає очевидним той факт, що зона базисів живої матерії, дії та стану формується за участю різних суфіксальних формантів. В українській мові, на відміну від англійської, суб'єктні базииси способу та часового виміру дії, негативної ознаки беруть участь в структуруванні одиниць на позначення агресії. В англійській мові суфіксальний формант на позначення

найменування об'єктної спрямованості є характерним для утворення зони базисів дії.

Розглянемо зону базисів, що виокремлюється у другій частині одиниці на позначення агресії.

Базиси-частина слова виокремлюються у другій частині складних іменників на позначення агресії, що належить:

а) підкласу суб'єктних базисів негативної ознаки:

англ. *smart-mouth* 'нахабна людина' (жарг.), укр. – не зареєстровано;

б) підкласу базисів найменування негативної ознаки:

англ. *ill-nature* 'злість', укр. – не зареєстровано;

в) підкласу суб'єктних базисів локативної спрямованості:

англ. *panel-thief* 'зłodий, що проникає до притону скрізь розсувну панель у стіні' (жарг.);

г) підкласу базисів найменування об'єктної спрямованості дії:

англ. *peter-hunting* 'крадіжка у потягах' (жарг.), укр. *брато-вбивство*, *діто-убивство*.

У досліджуваних мовах зона базисів складних іменників на позначення агресії реалізується у чотирьох класах базисів живої й неживої матерії, дії та стану. В англійській мові суб'єктні базиси локативної та негативної ознаки, базиси найменування негативної ознаки беруть участь в структуруванні складних іменників на позначення агресії за моделлю 'прикметникова твірна основа+іменникова твірна основа'.

Зона базисів живої й неживої матерії утворюється різними типами суб'єктних базисів локативної спрямованості дії та негативної ознаки дії: **люди** (пор. англ. – *thief*), **частини тіла** (пор. англ. – *mouth*, – *nose*), **тварини** (пор. англ. – *fish*), **одяг** (пор. англ. – *shirt*), **продукти харчування** (пор. англ. – *egg*) у структурі складних іменників: англ. *panel-thief* 'зłodий, що проникає до притону скрізь розсувну панель у стіні' (жарг.), англ. *smart-mouth* 'нахабна людина' (жарг.), англ. *brownnose* 'прихвостень' (жарг.), англ. *big-fish* 'главарь' (жарг.), англ. *brownshirt* 'фашист', англ. *rotten-egg* 'капосна людина' (жарг.). Такі типи виокремлюються лише в англійській мові, що пояснюється національно-культурною специфікою англійського словотвору. Вживання базисів на позначення частин тіла, одягу є метонімічно-метафоричним засобом найменувань людей. Базиси на позначення тварин та продуктів харчування метафоризовано у струк-

турі складних іменників на позначення агресії. Оскільки такі типи базисів додаються певною асоціативною ознакою, вважаємо за необхідне розглянути їх у групі зовнішньо-розрізнявальних ознак на когнітивному етапі дослідження.

В українській мові клас базисів об'єктної спрямованості дії бере участь у структуруванні складних іменників, що утворюються за моделлю 'іменникова твірна основа +(дієслівна твірна основа+(суфікс))': укр. *братовбивство*, *дітовбивство*. В англійській мові ця лакуна заповнюється формантними показниками об'єктної спрямованості дії.

З викладеного вище стає очевидним, що у мовах, що досліджуються, зона базисів живої й неживої матерії, дії та стану, яка лежить в основі утворення одиниць на позначення агресії, реалізується другою частиною слова. Національно-культурна специфіка англійського словотвору, продуктивним джерелом якого є жаргонізми, характеризується наявністю суб'єктних базисів живої і неживої матерії на позначення людей, частин тіла, тварин, найменувань предметів одягу, продуктів харчування тощо.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз мовного матеріалу дозволив дійти висновку про системний характер функціонування іменникових новоутворень на позначення агресії, продуктивним джерелом яких є жаргонізми. Базис іменника на позначення агресії класів живої, неживої матерії, дії та стану репрезентується суфіксальними формантами у структурі похідного та складного іменника на позначення агресії у мовах, що досліджуються. В англійській мові реалізація суб'єктних базисів живої і неживої матерії на позначення людей, частин тіла, тварин, найменувань предметів одягу, продуктів харчування є характерною рисою національно-культурної специфіки англійського словотвору, що реалізується складними (складнопохідними) іменниками на позначення агресії. Метонімічно-метафоричний засіб найменувань суб'єктних базисів живої і неживої матерії на позначення людей вважається перспективою їхнього дослідження у групі зовнішньо-розрізнявальних ознак на когнітивному етапі дослідження.

Можливості подальшої роботи вбачаються у визначенні ролі базису на когнітивному етапі аналізу, в утворенні концептуальних мереж ономасіологічної структури похідного/ складного іменника на позначення агресії тощо.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. К.: Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Бацевич Ф.С. Російське дієслово в функціонально-ономасіологічному аспекті вивчення: Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т мовознавства. К., 1995. 48 с.
3. Крамчанинова Е.В. Отражение предметного ряда действительности в семантике производного / сложного слова агрессии // Е. В. Крамчанинова / Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна / [відп. ред. Ю.М. Безхутрий]. № 632. Серія Філологія. Випуск 42. Харків, 2004. С. 19–2.
4. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука // Вопр. языкознания. 1994. № 4. С. 34–47.
5. Кубрякова Е.С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц: Межвуз. сб. науч. тр. Пятигорск: Изд-во ПГПИ, 1988. С. 3–21.
6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. М.: Наука, 1981. 199 с.
7. Панасенко Н.И. Названия лекарственных растений в контексте теории падежной грамматики // Актуальні проблеми менталінгвістики: Наук. зб. / Ін-т укр. мови; Ін-т мовознавства, Черкас. держ. ун-т. Черкаси, 1999. С. 26–28.
8. Панасенко Н.И. Когнитивно-ономасіологічне дослідження лексики (опит сопоставительного аналізу названь лікарських рослин): Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.19 / Ін-т мовознавства РАН. М., 2000. 49 с.
9. Полюжин М.М. Функціональні і когнітивні аспекти англійського словотворення: Моногр. Ужгород: Закарпаття, 1999. 240 с.
10. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики: Аналіт. огляд. К.: Вид-во Укр. фітосоціоцентру, 1999. 148 с.
11. Селіванова Е.А. Когнитивная ономасіологія: Монографія. К.: Изд-во укр. Фитосоциоцентра, 2000. 248 с.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 716 с.
13. Утургаури Н.Ю. Семантическое согласование компонентов в именных комплексах: Дис. ... канд. філол. наук. М., 1989. 204 с.
14. Dokulil M. Tvoření slov v češtině 1. Teoriě odvožování slov. Prague: Nakladatelství ČSAV, 1962.
15. Zhabotinska S.A. Cognitive Linguistics: “Human Factor” in Language and Language in “Human Factor” // English in an Open Society. The 1st National IATEFL Conference. K.: Kyiv State Ling. Univ., 1994. Pp. 132–136.

Krut O. V. THE ROLE OF BASIS IN THE ONOMASIOLOGICAL STRUCTURE OF THE NAMES DENOTATING AGGRESSION

The article analyzes the role of basis in the formation of the onomasiological structure of the names denoting aggression. The basis as a constituent component of the ternary model is considered as an indicator of the onomasiological category and a morphemic marker of a derived/ compound word denoting aggression. Attention is focused on the study of bases in view of their structural and semantic organization. The author examines the basis of the classes of animate and inanimate matter, action and state. Structurally, the basis zone is represented by suffixes of the derived word and the second part of the composites denoting aggression. The subject basis of the action and the time dimension of the action, the negative feature take place in the structuring of derivative units denoting aggression. The characteristic feature for the formation of the basis zone of action in the English language is the suffix denoting the name of the object orientation. It has been established that in the English language, the basis zone of the words denoting aggression is formed due to formant suffixes of the derivatives and the second part of the composites belonging to the classes of animate matter (body parts, animals) and inanimate matter (artifacts, foodstuffs, weapons, fire), comparing with the Ukrainian language, where the construction of the base zone is grounded on formant indicators.

As a result, the systematic nature of the functioning of the names denoting aggression, the main source of which are jargonisms, is proven. It is highlighted that in the onomasiological structure of composites the zone of basis (the second part of the word) is a means of formation of new units denoting aggression in the English language. The presence of subject bases of animate and inanimate matter denoting people, body parts, animals, names of clothing items, and food products is considered as a national and cultural specifics of the English vocabulary.

The prospect for further research can be seen in the study of the role of the basis at the cognitive stage of analysis, in the formation of conceptual networks of the onomasiological structure of the names denoting aggression.

Key words: *onomasiological structure, ternary model, onomasiological basis, onomasiological feature, class of animate/ inanimate matter, action, state, suffix, derived word, composite, jargonisms.*